

UOT 81"37

KLASSİK ƏDƏBİYYATIMIZDA TƏSVİRÇİLİK ƏNƏNƏSİ**Ə.Y.QASIMOV***Bakı Dövlət Universiteti**eles@box.az*

Məqalədə aşiq poeziyasının yaradıcılarından olan Molla Pənah Vaqif, Qasım bəy Zakir və Seyid Əbülqasım Nəbatinin yaradıcılığından, aşiq şeirinin bir çox xüsusiyyətlərinin yazılı ədəbiyyata gətirilməsindən, ədəbiyyat xəzinəmizin daha da zənginləşməsindən bəhs edilir.

Burada aşiq şeirinin bədii pafosundan, təsvirçilikdən və şifahi xalq ədəbiyyatının bir sıra motivlərindən söhbət açılır.

Açar sözlər: M.P.Vaqif, aşiq poeziyası, Ə.Nəbati, Q.Zakir, təkcins, gəraylı, qoşma

Məlum olduğu kimi, XVIII əsrdən etibarən yazılı ədəbiyyatın xalq arasında geniş yayılması zərurəti meydana gəldi. Buna görə də, Azərbaycan şeirində ədəbi zövq dəyişdi və xalq yaradıcılığı üslubu ön plana keçdi. Artıq divan ədəbiyyatının ədəbi üslubu sadə xalqın zövqünü oxşamırdı və ədəbiyyat daha çox xalq arasına onun öz istədiyi formada nüfuz etməli idi. Bu missiyanı yüksək səviyyədə həyata keçirən klassik ədəbiyyatımızda aşiq poeziyasının yaradıcılıq üslubunu inkişaf etdirən şairlərimizdən biri də, **Molla Pənah Vaqifdir (1717 - 1797)**. Şairin ədəbi irsinə qiymət verən akademik H.Araslı yazır: “Vaqif yaradıcılığı ilə Azərbaycan şeiri tarixində yeni bir dövr başlanır. Vaqif lirikası ilə poeziyada yeni bir səhifə açıldı, poeziyamızda nikbin bir əhvali-ruhiyyə, həyatı və dünyəvi gözəlliyə pərəstiş hissləri qüvvətlənir. Realist şeirin ilk nümunələri onun adı ilə bağlıdır. Vaqif yüksək zövq, incə hisslər, dərin və nikbin duyğular şairidir. Onun yaradıcılığında məhəbbət lirikası əsas yer tutur. Klassik şeirimizin əsas mövzusu olan gözəllik, şairin lirik qoşmalarında yeni bir mənə, yeni bir tərəvət kəsb edir. Aşiq şeirimizdən gələn yüksək dünyəvilik Vaqif lirikasında istiqamətverici rol oynayır. Onun qələmə aldığı gözəllər bütün xarici məlahəti və daxili zənginliyi ilə təsvir edilir” (9, 6-7).

Qeyd edilən xüsusiyyətlər aşiq şeirinin bədii pafosundan irəli gəlirdi. Vaqif poeziyası aşiq şeirinin bir çox bədii xüsusiyyətlərini yazılı ədəbiyyata gətirdi. İlk öncə Vaqif yazılı ədəbiyyata aşiq şeirinin realizmini gətirdi. Rea-

lizm isə özünün bariz ifadəsini bədii təsvir lövhələrində büruzə verir.

Vaqifin təsvir etdiyi bədii lövhələrdə Azərbaycanın təbii gözəllikləri və Azərbaycan qızlarının gözəlliyi öz əksini tapır:

Sənsən, ey nazənin, gözəllər şahı.
Ola bilməz kimsə bərabər sənə,
Sərxoş durub sallananda hər yana.
Mat qalır, ey sərv, sənubər sənə.
Baxdıqca baxışın şirin, gözün şux.
Bir əcəb cavansan nəzakətin çox.
Kamalında, camalında eyib yox,
Pərvərdigar vermiş hər hünər sənə.

Söz yox zənəxdənə, zülfə, yanağa,
Qamətə, gərdənə, qaşa, qabağa.
Bir şirin dilbərsən başdan ayağa.
Nə nabat bənzəyir, nə şəkər sənə. (9, 32)

Vaqif Azərbaycan qızlarının həm zahiri, həm də mənəvi kamilliyini, gözəlliyini təsvir edir. Onun təsvir etdiyi gözəllərin "kamalında, camalında eyib yoxdur". Həmin gözəllərin zahiri gözəllikləri, daxili gözəlliklərinin ifadəsidir.

Vafiq poeziyasında aşiq ədəbiyyatına məxsus başqa bir təsvirçiliyə də rast gəlirik. Bu, Azərbaycanın füsunkar təbiətinin təsviridir:

Kür qırağının əcəb seyrəngahı var,
Yaşılbaş sonası, hayıf ki, yoxdur!
Ucu tər cığalı siyah tellərin,
Hərdən tamaşası, hayıf ki, yoxdur! (9, 119)

Vidadi poeziyasında olduğu kimi, Vafiq poeziyasında da durnaların təsviri diqqəti cəlb edir. Aşiq poeziyasındakı təsvirçilik ənənəsi Vaqif poeziyasında da öz əksini tapır:

Bir zaman havada qanad saxlayın.
Sözüm vardır mənim sizə, durnalar!
Qatarlaşıb nə diyardan gəlirsiniz?
Bir xəbər verəsiniz bizə, durnalar!

... Nazənin-nazənin edəsiniz avaz,
Ruhlar tazələnir, olur sərəfraz,
Vaqifin də könlü çox edər pərvaz.
Hərdən sizin ilə gəzə, durnalar! (9, 101)

Vaqifin poeziyasında diqqəti cəlb edən başqa bir xüsusiyyət bundan ibarətdir ki, şair konkret adlar çəkməklə, mücərrədlikdən uzaq, aşiq poeziyasının bədii pafosuna uyğun olaraq gözəli təsvir edir:

Boyun sürahıdır, bədənin büllur.
Gərdənin çəkilməmiş minadan, Pəri!
Sən ha bir sonasan, cüda düşübsən.
Bir bölük yaşılbaş sonadan, Pəri!

...Günəş tək hər çıxanda səhərdən.
Alırsan Vaqifin əqlini sərdən,
Duaçınam, salma məni nəzərdən.
Əksik olmayasan sınıdan, Pəri! (9, 45)

Bu kimi qoşmalarında biz aşiq poeziyası ilə, klassik poeziyanın sintezini görürük. Belə ki, Vaqif klassik yaradıcılıq üslubunun nadir nümunələrini aşiq poeziyasının nadir nümunələri ilə birləşdirir. Təsadüfi deyil ki, şairin məhz bu sənətkarlıq məharətindən bəhs edən H. Araslı deyir: “XIX və XX əsr aşıqlarının çoxu Vaqifin mövzularını təkrar etmiş, onun kimi qoşmalar yaratmağa çalışmış, onun qafiyələrini, rədiflərini və bədii ifadələrini dönə-dönə işlətməmişlər. Xüsusən Aşiq Ələsgərdən sonra məşhur ustad aşiq kimi tanınan Bozarqanlı Aşiq Hüseynin yaradıcılığında Vaqifin qüvvətli təsiri hiss edilir. Onun qoşmaları içərisində Vaqifin misralarına rast gəlmək olur ” (9, 10). Həqiqətən də, aşiq şeirinin inkişafında və onun yeni boyalarla bəzənməsində Vaqifin xidmətləri böyükdür. Vaqif poetik dilimizin füsunkarlığından elə məharətlə istifadə etmişdir ki, artıq onun şeirlərindəki bir sıra bədii ifadələr aşiq ədəbiyyatında etiketlərə çevrilmişdir. Məsələn, *boyun sürahıdır, bədənin büllur, qaşların kaman, gözlərin ala, gərdənin mina və s.* Bu kimi epitetlər klassik poeziyamızda olduğu kimi, aşiq şeirində də əsas qəliblər hesab edilir və aşıqlarımız həmin bədii təsvir və ifadə vasitələrindən gen-bol istifadə etmişlər.

Qeyd etdiyimiz kimi, şairin Vidadi ilə deyişməsi də aşiq yaradıcılıq üslubunun bir növüdür.

İlk dəfə yazılı divan ədəbiyyatında mövcud olan müşairə janrına yeni məzmunu Vaqiflə Vidadi gətirmişdir. Əlbəttə, həmin yenilik aşiq poetik üslubudur. Ümumiyyətlə, Vaqif poeziyası özünün bir çox bədii məziyyətləri ilə aşiq poeziyasının yazılı ədəbiyyatda davamını xatırladır. Şairin poeziyasındakı dil sadəliyi, seçilmiş mövzular və s. aşiq yaradıcılığı üçün xarakterikdir.

XIX əsrdən etibarən klassik Azərbaycan ədəbiyyatında aşiq yaradıcılıq üslubu daha da genişləndi. Yaradıcılığı əsrin əvvəlinə təsadüf edən **Qasım bəv Zakir (1784-1857)** “şeirlərindəki dil, daxili vəhdət, təsvir və tərənnüm vasitələrinin yaxınlığı belə bir nəticə çıxarmağa əsas verir ki, onun bu səpkidə yazdığı şeirlərin ruhu aşiq şeirinin ruhuna yaxındır. Bu cəhətdən Zakirin qoşma və gəraylılarında, ümumiyyətlə, onun aşiq şeiri səpkisində yazdığı əsərlərdə xalq ruhu hakimdir” (5, 18).

Zakir poeziyası özünün satirik məzmunu ilə diqqəti cəlb edir. Aşiq poeziyasında, ümumiyyətlə, şifahi xalq ədəbiyyatında satiranın qədim tarixi var. Eləcə də divan ədəbiyyatında olan həcvlər əsasən satirik baxışlar üzərində

yazılır. Zakir məhz divan ədəbiyyatının baxışları ilə aşiq şeirinin bədii üslubunu öz poeziyasında birləşdirmişdir. Bu barədə Məmməd Arif yazır: "XIX əsrin birinci yarısı Azərbaycan poeziyasında satirik istiqamət güclənir. Satirik şeirlər xalq poeziyası üslubuna arxalanır, ictimai həyatın aktual problemlərinə toxunulurdu. Baba bəy Şakir, Mirzə Baxış Nadim, Qasım bəy Zakir, bu dövrün ən görkəmli satirik şairləri idi. Onlar folklor epigramının, yaxud da həcvin ünsürlərini siyasi satira dərəcəsinə qədər qaldıra bilirdilər" (4, 94).

Zakir yaradıcılığı özünün məzmunu ilə, dili ilə, yaradıcılıq üslubu ilə aşiq yaradıcılığının yazılı ədəbiyyatda təzahürüdür. Onun yaradıcılığındakı bu xüsusiyyətləri nəzərdən qaçırmayan tədqiqatçı Süleyman Hüseynov yazır: "Zakirin əsərlərində folklordan gələn xalq ifadələrinin üslubi imkanları çox, işlənmə formaları müxtəlifdir. Xalqın bədii təfəkkürünün məhsulu olan atalar sözləri, məsəllər, idiomatik ifadələr əsrlərdən bəri xalq içərisində yaşayıb möhkəmlənən və həmin xalqın milli xüsusiyyətlərini özündə cəmləşdirən zəngin dil materialıdır. Bu tip ifadələr Q.Zakirin şeir dilinin əsasını, fəqərə sütununu təşkil edir. Şeir texnikasına uyaraq heca, vəzn, qafiyə və bölgü xatirinə bəzən sözlərin yerinin dəyişdirilməsini, tərkib hissələrinin arasına, ifadənin daha da qüvvətləndirilməsi üçün yeni sözlərin artırılması, fikrə münasibəti bildirən ara sözlərin işlədilməsini nəzərə almasaq, ümumxalq dilində mövcud olan bu ifadələr əsasən öz formasını şeirlərdə saxlaya bilməmişdir" (4, 187). Hüseynovanın fikirləri ilə tamamilə razılaşmaq olar. Həqiqətən də Zakir poeziyasında şifahi xalq ədəbiyyatının poeziya çələngi, fikir bulağı özünü daha qabarıq göstərir.

Q.Zakir yazılı ədəbiyyatımıza aşiq şeirinə məxsus şəkilləri gətirmişdir. Onlardan biri də tənislərdir. Onun poeziyasında tənislərin nadir nümunəsini görürük:

Nahaq cəmin yetər oldu üzə, yar,
Az qalıbdır Zakir canın üzə yar.
Səri-zülfün qoyma düşə üzə, yar.
Qorxuram, üzəri bu səda qıydı. (2, 76)

Bu nümunədə "üzə" sözünün cinas kimi seçilməsi və onun müxtəlif misralarda müxtəlif mənalarda işlədilməsi şairin məharətindən xəbər verir.

Zakirin qoşmaları şifahi xalq ədəbiyyatının bir sıra motivlərini özündə ehtiva edir. İlk növbədə aşiq şeirinin aparıcı mövzusu olan məhəbbət motivləri Zakir poeziyasında güclüdür:

Dad eylərəm, yetişməzsən harayə,
Neçün rəhmin gəlməz mən binəvayə;
Eşqin çox aşıqın verib fənayə,
Çör-çöp dayanarmı sel qabağında?

Müddətdir könlümü qəmzən alıbdır,
Gəlmədi, gözlərim yolda qalıbdır;
İndi deyirlər ki, çahə salıbdı,
Zənəx kənarında, tel qabağında. (1, 145-146)

Zakir yaradıcılığında da, aşiq poeziyasına məxsus ənənəvi durnalar mövzusu var. Ad etibarilə başqa klassiklərimizin və aşıqlarımızın şeirlərindən o qədər də fərqlənməyən bu şeir, özünün bir çox fərdi keyfiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir:

Bir saat havada qanad saxlayın,
Nizam ilə gedən qoşa durnalar!
Qatarlanıb nə diyardan gəlibsiz,
Qaqqıldaşa-qaqqıldaşa, durnalar?

... Zakirəm, od tutub, alışıb cigər,
Var isə canandan sizdə bir xəbər,
Təğafül etməyin, Allahı sevir,
Dönməsin bağrınız daşa, durnalar! (1, 173)

Zakirin durnalarını başqalarından fərqləndirən əsas xüsusiyyət budur ki, şair durnaların timsalında özünün siyasi əhval-ruhiyyəsini ifadə edir. Şübhəsiz, şair sürgündə ikən bu şeiri yazmış və doğmalarından ayrı düşməyini, keçirdiyi hiss və həyəcanları durnalar vasitəsilə sevdiklərinə çatdırmaq istəyir.

Zakir aşiq şeirinin əsas janrlarından olan gəraylıların nadir nümunələrini yazılı ədəbiyyatda yaratmışdır. Həmin nümunələrdə şifahi xalq ədəbiyyatının deyimləri, simvolları həddindən çoxdur:

Hamı Şirin, hamı Leyli,
Var idi aşıqə meyli;
Dəhrdən getdi gileyli,
Keçən dövrənə bir baxmaz. (1, 181)

Bu nümunədə şifahi xalq ədəbiyyatında geniş yayılmış Şirin, Leyli adlarına rast gəlirik. Həmin adlar dillər əzbəri olmaqla özlərində müəyyən qisim əxlaqi keyfiyyətləri və insan taleyini əks etdirir. Zakir həmin adların simasında fikrini daha aydın ifadə etmişdir.

Təbii ki, Zakir poeziyası özünün satirik məzmunu ilə fərqlənir. Şair şifahi xalq ədəbiyyatından gələn qoşma janrında satirik şeirlər yazmış və zəmanəsinin aktual problemlərini həmin şeirlərdə qaldırmışdır:

“Gərək bu cahandan eyləmək həzər,
Öz yerində deyil çünki xeyrü şər”,
Nə təbib, nə alim, Zakir, müxtəsər,
Axtarsan yoxdu bir niksifət. (1, 202)

Zakir bu kimi şeirləri ilə aşiq şeirinin formasını klassik ədəbiyyata gətirməklə yanaşı, həm də klassik ədəbiyyatda yeni ədəbi düşüncənin güclənməsinə təkan vermişdir. Şairin sənətkarlığına məxsus bu keyfiyyətlərdən bəhs edən Əli Saləddin yazır: “Zakirin şeirləri xalq musiqi havaları ilə oxunsaydı, şairin özünün dediyi kimi, bu şeirləri aşıqların yaratdığı poetik parçalardan seçmək

mümkün olmazdı. Ona görə ki, həmin şeirlərin mayasında aşığı sənətindən gələn ünsürlər çoxdur. Dil, ifadə, üslub, müxtəlif dönümlər, oxşatmalar həm Zakirdə, həm də aşığı sənətində çox yaxından səslənir. Bu qarşılıqlı əlaqə Zakiri bir xalq şairi səviyyəsinə çatdırmışdır. Onun adının qarşısında yazılan həmin məfhum bir tərəfdən şairin xalq ədəbiyyatından istifadə etməsini bildirirsə, digər tərəfdən xalqın onu sevdiyini göstərir. Zakir nəinki aşığı sənətindən təsirlənmiş, aşığı şeir şəkillərindən istifadə etmişdir, eyni zamanda özündən sonra gələn aşıqlara, hətta bu gün belə yaşayan və yaradan el şairlərinə təsir göstərmişdir. Məsələn, Aşığı Şəmşirdən bəhs edən müəlliflər həmin ədəbi hadisəyə toxunaraq bildirirlər ki, onun qoşmalarında bəzən istehza, təbəssüm çox mənalı və ciddi söhbətlərin ortasında və ya axırında gözlənilmədən meydana çıxır və adamı həm güldürür, həm də düşündürür. Xüsusilə qocalıq barəsində yazdığı qoşmalar bizə bu mövzuda olan Zakir şeirlərini xatırladır. Haqqında gedən bu xüsusiyyətlər Zakirə də, Aşığı Şakirə də xalq ədəbiyyatından gəlmədir. İntəhası, Şəmşir Zakir vasitəsilə onları mənimsəmişdir. O da, bu el sənətkarının klassik poeziyaya yaxınlığından doğmuşdur. Zakir satiralarının əsas nəşət tapma nöqtəsi də folklorla bağlı olmasıdır" (8, 15).

Zakir poeziyasının xarakterik xüsusiyyətlərindən biri də aşığı şeirinə məxsus deyişməni klassik ədəbiyyata gətirmək və ona divan ədəbiyyatının çalarlarını verməkdir. Vaqiflə Vidadinin deyişməsindən bəhs edərkən aşığı ədəbiyyatında bunun mahiyyətini şərh etdik. Belə ki, aşıqların deyişməsi, hər bə-zorbaları, ustadnamələri çox məşhurdur. Klassik ədəbiyyatda isə aşığı şeirinin bu ənənəsini Vaqif və Vidadidən sonra Zakir davam etdirmişdir. Ancaq onun poeziyasında deyişmə aşığı ədəbiyyatından gəlmə poetik ənənə olmaqla yanaşı yeni forma kəsb etmişdir. Belə ki, Vaqif və Vidadinin deyişməsi qoşma üstündə idisə Zakirin Cəfərqulu xan Nəva, Mirzə Fətəli, Vazeh və s. şairlərlə deyişməsi klassik üslubdadır.

Nəva: Matəmi belə tutarmış mægər adəm qazi,
Edə lənət ona bəs sahibi matəm qazi.

Sən necə samin olurdun kişi dava olmaz,
Bu sözü rus yanında dediniz həm qazi.

... Adını molla qoyan xəlqə deməz rast yolu,
Onların dərdi edibdir qəddimi xəm qazi...

Zakir: Eyləyibdir yenə, mən hiç nə bilməm, qazi,
Xəlq arasında olubdur belə mülzəm qazi.
Yaradıbdır onu ol xalığı-əşya biyib,
Dərdi-dünyada bu surət tapılır kəm qazi. (6, 115-116)

Göründüyü kimi, Zakirlə Nəvanın deyişməsi artıq qoşma üstündə deyil, divan ədəbiyyatına məxsus məsnəvi üstündədir. Beləliklə, Zakir aşığı ədəbiyyatının poetik ənənələrini yazılı ədəbiyyata gətirmiş və klassik ədəbiyyatda ona

yeni forma vermişdir. Bu da aşiq poetik ənənələrinin klassik şeirə gətirilməsi və onda xəlqiliyi, milliliyi artırmaq deməkdir. Ümumiyyətlə, Q.Zakir poeziyası aşiq şeiri ilə sıx bağlı olan poeziyadır. Onun ədəbi irsinə məxsus şeirlərdə təkcə aşiq şeirinin ədəbi janrları və növləri deyil, həm də aşiq şeirinin bədii üslubu, söz seçimi, fikrin ifadəsi, şifahi xalq ədəbiyyatından gəlmə poetik fiqurlar kifayət qədərdir.

XIX əsr aşiq poeziyasına məxsus ədəbi ənənələri yazılı ədəbiyyatda davam etdirənlərdən biri də **Seyid Əbülqasim Nəbatidir**. Onun ədəbi yaradıcılığının şifahi xalq ədəbiyyatından qaynaqlanmasına işarə edən Əbülfəz Hüseyni yazır: "Nəbati şeirinin ideya-bədii mənbələrindən biri Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığıdır. Bu üslub ədəbiyyatımızda əsrlərdən bəri davam etməkdədir. Onun əsas mayesi isə xalq şeiri, xalq nəğmələri və oyun havalarıdır. Daha doğrusu, el mahnıları və rəqs ahəngləri əsasında bir sıra şeirlər söylənilmişdir. Bu şeirlərin bir çoxu sonralar xüsusi şeir forması kimi müstəqil işlənmişdir. Bayatı, gəraylı, qoşma və sairəni buna misal göstərmək olar. Bayatının Bayatı-kürd, Bayatı-İsfahan, Bayatı-Qacar, Bayatı-Şiraz kimi növləri xalq arasında çoxdan bəri məşhurdur. ... Şairin "Gəlsin, gəlməsin" rədifli məşhur qoşmasının sərlövhəsində "Bayatı-türk" qeyd edilmişdir. Yaxud "İşimpeşəm od yandırmaq" misrası ilə başlanan qoşmasına "Koroğlu" adı verilmişdir. Bundan məlum olur ki, klassik Azərbaycan şeirinin bir çox nümunələri ilk dəfə nəğmə və rəqs melodiyaları ilə birgə meydana gəlmişdir. Molla Pənah Vaqif xalq yaradıcılığından, aşiq şeirindən ustalıqla istifadə edərək Azərbaycan şeirini real həyata çox yaxınlaşdırmışdır. Vaqifdən sonra bu işi davam etdirən şairlərdən biri Nəbatidir. Nəbati şifahi xalq şeiri ilə yanaşı, Vaqif irsini də yaxşı öyrənmiş, öz yaradıcılığında ondan istifadə etmişdir. Nəbatinin bu səpkidə yazdığı yeni əsərlər öz məzmunu və bədii xüsusiyyətləri ilə ədəbiyyat xəzinəmizi daha da zənginləşdirmişdir" (7, 18-19).

Həqiqətən də, Nəbati aşiq şeirinin poetik priyomlarını ədəbiyyatımıza gətirmiş və bu məzmununda əsərləri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirmişdir. Elə onun aşiq poeziyasına məxsus qoşma, gəraylı janrında yazdığı şeirlər həm forma, həm də məzmun etibarilə şifahi xalq ədəbiyyatımızın yazılı ədəbiyyatda davamı deməkdir.

Nəbatinin qoşmaları öz ahənginə və məzmununa görə o qədər cəlbədicidir ki, onlar artıq iki əsrdir aşıqların, müğənnilərin dilindən düşmür:

Səba, məndən söylə o gülüzərə,
Bülbül gülüstanə gəlsin, gəlməsin?
Bu hicran düşkünü, illər xəstəsi,
Qapına dərmana gəlsin, gəlməsin?

Mən qurbanı olum ənbər tellərin,
Qönçə dodaqların, püstə dillərin,
O lalə rüxsarın, mişkin xalların.
Oduna pərvanə gəlsin, gəlməsin?

Nəbati istəməz sənsiz dünyanı,
İzzəti, hörməti, şövkəti, şanı,
Bir zada qalmayıb daha gümanı,
Bu baş o meydanə gəlsin, gəlməsin? (7, 242)

Nəbati şeirində elə ricətlər var ki, bu ricətlər aşiq poeziyasının dil sadəliyindən başlayıb divan ədəbiyyatının dərin mənaları ilə cilalanır. Həmin şeirləri oxuyarkən bir tərəfdən Füzuli ədəbi məktəbinin mənə çalarlarını, ikinci tərəfdən də aşiq poeziyasının füsunkarlığını görürük. Ona görə də, həmin şeirləri zövqümüzü o qədər oxşayır ki, yaddaşımızda tez qalır:

Şeyda bülbül fəğan etmə, qəm yemə,
Bu gün, sabah gül açılır, yaz olur,
Əziz saxla, qənimət bil vücudun,
Vəfası yox gülün, ömrü az olur.

Deginən Fərhadə ey möhnətpişə.
Şirindən incimə, çal daşa tişə,
Aşiq məşuq arasında həmişə,
İşvə olur, qəməzə olur, naz olur.

...Nəbati, sevmişəm bir dilsitanı.
Bir sözü gülşəkər, qönçə dəhanı,
Daha faş eyləmə sirri-nihanı,
Aşiqin könlündə yüz min raz olur. (7, 243)

Nəbati yazılı ədəbiyyatımızda aşiq şeirinə məxsus təcnislərin də nadir nümunələrini yaratmışdır:

Çəkin getsin, mən minməyəm yad ata,
Sevə bilməz özgə oğlun yad ata,
Bu yorğun maralı qoyma yad ata,
Özün xədənginə didar ay Pəri! (2, 82)

Nəbatinin yazılı ədəbiyyatda yaratdığı gəraylılar aşiq şeirindəki gəraylılardan heç də fərqlənmir. Baxmayaraq ki, şair həm də, sufi şeirinin mahir nümayəndələrindən olmuşdur. Ancaq onun poeziyasında aşiq şeirindən gələn əhval-ruhiyyə güclüdür. Ola bilsin şairin aşiq üslubunda yazdığı şeirlərdə sufizmdən, ilahiyyatdan gələn hansısa notlar olsun, ancaq bunlar heç də şeirin ümumi pafosuna təsir etmir:

Maşaallah, qadir Allah,
Gör necə dilbər yaradıb!
Gül üzündə əfşan-əfşan,
Zülfü-müənnəb yaradıb.

... Nəbati, çək əli, əli,
Könlün olsun cəli, cəli,
Onu Allah, bəli, bəli.
Bu dildə əzbər yaradıb. (7, 276-277)

Şairin həyatı ilə maraqlanan alimlər qeyd edir ki, Nəbati qələndərlik - yəni dərvişlik edərmiş. Bu fəaliyyət növü bir növü aşiq fəaliyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, aşıqlar el şənliklərini keçirmək üçün eli, obanı gəzər şən mahnılar, könül oxşayan, dinləyənləri şadlandıran şeirlər deyirdilərsə, dərvişlərsə əksinə, elin yas mərasimlərini, dini mərasimlərini keçirmək üçün el arasında olurdular. Onların da aşıqlar kimi xoş avazı olurdu və həmin avaz kədər notları üstündə olduğuna görə mərsiyə ədəbiyyatının bir sahəsi sayılırdı. İndi də həmin dərvişlərdən var. Onlar sadəcə olaraq əllərinə saz alıb çalmır, yalnız yas mərasimlərində, dini mərasimlərdə, pirlərdə, ziyarətgahlarda muğam üstündə şeirlər deyib insanların qəlbini oxşayırlar. Nəbatinin dərvişliyi barədə Firudin bəy Köçərli yazır: "Seyid Əbülqasım Üştibini əvvəlcə dərvişlər həlqəsinə daxil olub, onların içində nüfuz artırıb və sonralardan dərvişlərə mürşid olubdur. Bəzi vaxtlarda ondan kəramət sadir olarmış: belə ki, bir para xariqülədə əlamətlərin ondan zühur etməyini görənlər olubdur" (3,471).

Məclislərdə dərvişlərin oxuduqları şeirlər özləri tərəfindən bədahətən qoşulurdu. Hətta vəfat etmiş insanın tərcümeyi-halı ilə bağlı mühüm məqamları nəzmə çəkib bədahətən elə yanıqlı səslə deyirdilər ki, yas mərasimində oturanlar ürəkdən ağlayıb öləninin halına acıyardılar. Təsadüfi deyil ki, adi yas məclisində oxunan "Apardı sellər Saranı" gəraylısı indi də qəlbləri yandırır.

Nəbati də həmin dərvişlərdən olmuşdur. Belə ki, dərvişliyin özü də aşiq yaradıcılığı kimi şifahi xalq ədəbiyyatının bir qoludur. Özü də çox güclü qoludur. Sadəcə olaraq bu qol lazımcına öyrənilməmiş, o yaradıcılığın elmi, nəzəri əsasları ayrıca səciyyələndirilməmişdir. Sadəcə olaraq mərasim nəğmələri altında ağılar, bayatılar kimi verilmişdir. Ancaq dərvişliyin şifahi xalq ədəbiyyatında yeri və rolu son dərəcə böyükdür. Ona görə də, Nəbatinin sufyanə şeirləri həmin el yaradıcılığının bir nümunəsi olmaqla yanaşı, qoşmaları, təcnisləri, gəraylıları da el ədəbiyyatının başqa bir qanadının nadir nümunəsidir.

Şair aşiq şeiri üslubunda yazdığı şeirlərində nikbinlik məzmunu da həmin yaradıcılıq sahəsinə uyğun seçmiş, yəni gözəl tərif olunur, gözələ olan eşqin tərifi verilir, təbiətin gözəllikləri, gülün, bülbülün vəsfi verilir. Dərvişliyə aid şeirlərində isə məzmun matəm xarakteri daşıyır. Həmin şeirlərin vəzni də, qafiyəsi də, söz seçimi də ürəkləri riqqətə gətirə biləcək notlar üstündə qurulur.

Ümumiyyətlə, Nəbati yaradıcılığı Azərbaycan aşiq şeirinin yazılı ədəbiyyatda davamıdır. Onun istər dini məzmunlu şeirləri, istərsə də aşiq poeziyasına məxsus şeirləri ağız ədəbiyyatımızın nadir nümunələridir. Təsadüfi deyil ki, onun şeirləri xalq arasında geniş yayılmış və hər bir azərbaycanlı onun şeirlərinə qoşulmuş mahnıları həmişə zümzümə edir. Şairin "Apardı sellər Saranı" qoşması dillər əzbəri olduğu kimi, xalq arasında onun şəxsi həyatından

bəhs edən "Nəbati", "Xançobani" dastanları çox məşhurdur. Şairin həm yaradıcılığı, həm də şəxsi həyatı yazılı və şifahi ədəbiyyatımızın zəngin xəzinəsidir. Adı bir yas mərasimində dediyi ağının həzin nəfəsi iki əsrdir xalqın yadından silinmir:

Gedin deyin Xançobana,
Gəlməsin bu il Muğana,
Muğan batıb nahaq qana,
Apardı sellər Saranı,
Bir alagözlü balanı!

Şairin bu kimi dillər əzbəri olan şeirləri bir çox xarakterik xüsusiyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Əvvəla, belə şeirləri yaddaşlara həkk etməyin birinci səbəbi onda olan dərin lirizm və ümumxalq kədəridir. İkincisi, şairin bu səpkidə yazdığı şeirlərində həm aşıq şeirinin ahəngi, həm də nisgildən doğan hüzn, matəm, kədər var. Elə bu keyfiyyətləri ilə Nəbati yaradıcılığı həm şifahi xalq ədəbiyyatımızın, həm də klassik poeziyamızın nadir nümunələridir. Onun poeziyasında aşıq şeiri ilə dərviş şeiri birləşir.

Nəbati irsinə qiymət verən Əli Saləddin yazır: "Xalq ədəbiyyatının Nəbatiyə təsiri formal, zahiri cəhətdən olmayıb, ideya-mövzu sarıdan da olmuşdur. Ən çox xalq ənənələri onun poeziyasında əks olunmuşdur. Məhz bunun nəticəsində Nəbati Vaqif şeirində gördüyünüz poeziya çərçivələrini bir qədər də inkişaf etdirib genişləndirdi. Bir növ Vaqifin başladığı işi daha da davam etdirməklə bərabər, onu yeni zirvələrə qaldırdı. Öz əsrinin oğlu kimi, onda fikircə bir az da dərinlik, ümumiləşdirmə, bədiilik, sadə alilik ön plana çəkilir. Ədəbiyyatda yeni Nəbati ənənəsi yaranmağa başladı. Əlbəttə, onun lirik istedadı da burada həlledici rol oynayır. Çünki poeziyada inkişaf xəttini sənətkarın öz yaradıcılıq təbiətindən ayırmaq imkan xaricindədir... Nəbati yaradıcılığı folklorla Zakirdən, Vazehdən, Bakıxanovdan, Axundovdan, Şükuhidən və başqa XIX əsr şairlərindən fərqli olaraq daha yaxın olduğu üçün onun şeirləri bir çox şifahi ədəbiyyat janrları ilə səsləşir" (8, 34-35).

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. VIII c. Bakı: Elm, 1988, 558 s.
2. Cinəslər. Bakı: Yazıçı, 1985, 151 s.
3. Firudin bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. II c. Bakı: Elm, 1978, 598 s.
4. Qasım bəy Zakir (məqalələr məcmuəsi). Bakı: Elm, 1985, 208 s.
5. Mustafayev M. Zakir şeirinin sənətkarlığı. Bakı: Yazıçı, 1983, 152 s.
6. Natəvan. Bakı: Elm, 1958, 78 s.
7. Nəbati. Əsərləri. Bakı: Elm, 1968, 332 s.
8. Saləddin Ə. Azərbaycan şeiri və folklor (XIX-XX əsrlər). Bakı: Elm, 1982, 162 s.
9. Vaqif. Əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1968, 281 s.

ТРАДИЦИЯ ОПИСАНИЯ В КЛАССИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

А.Ю.ГАСИМОВ

В статье говорится о творчестве создателей ашугской поэзии М.П.Вагифа, Г.Б.Закира, С.А.Набати, некоторых свойствах ашугской поэзии, которые примкнули в письменную литературу и обогатили литературное сокровище.

А также излагаются мотивы устной литературы, как художественный пафос, описание и т.д.

Ключевые слова: М.П.Вагиф, ашугская поэзия, А.Набати, Г.Закир, тек джинс, герайлы, гошма

THE TRADITION OF DEPICTION IN OUR CLASSIC LITERATURE

A.Y.GASIMOV

SUMMARY

The article deals with the creativity of the founders of ashug poetry such as M.P.Vagif, G.Zakir, S.A.Nabati, usage of a number of features of ashug poetry in the written literature and enrichment of the literary treasure.

Key words: M.P.Vagif, ashug poetry, A.Nabati, G.Zakir, homogenic, garayli, goshma